

СРЕТЕН ПЕТКОВИЋ

Исламски утицај на српско сликарство у доба турске владавине

Целокупна византијска уметност у току свог хиљадугодишњег трајања била је прожета, час у већој, час у мањој мери, снажним утицајима Истока. Уметничко стварање у средњовековној Србији, која је чврсто била везана за судбину суседне велике империје, такође није било лишено утицаја оријенталних узора и схватања. Појава Турака на Балканском полуострву као превасходно ратничког народа, који није имао чиме да опсени староседеоце у области духовног живота, није унела битније измене у карактер оновремене српске уметности. Ипак, и тада, на неким значајнијим остварењима у јачој мери се осећа присуство Турака као преносиоца источњачких орнаменталних мотива (орнаменти фресака манастира Манасије - Ресаве, око 1414—1418, или златарска обрада реликвијара Томе Премљубовића 1367—1370. године).

Када се власт Турака усталила у петнаестом веку готово на целом Балканском полуострву започео је процес који се могао очекивати. Без обзира на верске опречности заједнички живот, који се протезао на четири, па и пет столећа, учинио је да су настала значајна прожимања, поред осталог и у области уметничког стварања. При испитивању овог занимљивог проблема, које је започело у суштини тек пре две деценије, исламски утицај се могао јасно и доста лако сагледати на делима примењених уметности. Ту је он најлакше и продирао, јер првенствено орнаментални украс се без већих устезања преносио на дела намењена хришћанима или чак хришћанском култу. Због тога је било могуће наћи многе примере исламског утицаја у интарзији, златарству, повезу

књига или на тканинама, што су у својим књигама и студијама убедљиво показале, у првом реду, Б. Радојковић, В. Хан, З. Јанц и Д. Стојановић.¹

Нешто касније, када је А. Андрејевић врло успешно приступио испитивању исламског утицаја на српско градитељство XVI и XVII века могао је да закључи да су извесни типични, превасходно декоративни, елементи код неких храмова у Босни уклопљени у конструкцију традиционалног византијског градитељства (нпр. манастирске цркве Папраће и Моштанице).²

Очекивало би се да је исламски утицај у доба турске владавине Србијом најмање дошао до изражаја у области сликарства, обзиром да је оно било искључиво у служби православне цркве, а да су ову делиле непремостиве верске разлике од муслимана. Једино се доста рано запазило (В. Моле, С. Радојчић, З. Јанц) да се при украшавању рукописних књига — на иницијалима и заставицама — појављују омиљени исламски флорални мотиви: лале, дивље руже, каранфили, наутова врежа и уопште облици и боје правог цвећа.³ Примери таквог декоративног репертоара могу се пратити од средине XV столећа и Владислава Граматика, па преко књига које су украсили непознати илуминатори у другој половини XVI и Гаврило Тројичанин средином XVII века, све до замирања минијатурног сликарства почетних деценија

² А. Андрејевић, *Prilog proučavanju islamskih uticaja na umetnost XVI i XVII veka kod Srba u Sarajevu i Bosni, Prilozi za proučavanje istorije Sarajeva, Sarajevo* 1963, 60—68; Исти, Манастир Моштаница под Козаром, Стари-нар н. с. XIII, XIV, Београд 1965, 171—174.

³ В. Моле, Минијатуре једног српског рукописа из год. 1649. са Шестодневом бгр. ексарха Јоана и Топографијом Козме Индикоплова, Споменик СКА XLIV, у Београду 1922, 48—50; S. Radojčić, *Stare srpske minijature*, Београд 1950, 14, 52; Исти: Уметнички споменици манастира Хиландара, Зборник радова Византолошког института 3, Београд 1955, 169, 170; З. Јанц, Исламски елементи у српској књизи, Зборник Музеја примењене уметности 5, Београд 1961, 27—43.

¹ Међу синтезама у којима се расправља и о исламском утицају на српску примењену уметност XV—XVII столећа уп.: Д. Стојановић, *Уметнички вез у Србији од XIV до XIX века*, Београд 1959; В. Хан, *Интарзија на подручју Пећке патријаршије XVI—XVIII в.*, Нови Сад 1966; Б. Радојковић, *Српско златарство XVI и XVII века*, Нови Сад 1966, 82—87 *et passim*; Б. Радојковић, *Накит код Срба*, Београд 1969; З. Јанц, *Кожни повези српске ћиријаске књиге*, Београд 1974.

1 Каранско јеванђеље, заставка са ликом јеванђе-
листе Матеја, 1608.

2 Каранско јеванђеље, заставка са ликом јеванђе-
листе Марка, 1608.

XVIII века у преписивачком средишту Сент Андреје.⁴ Ипак, сви ови декоративни елементи нису битно изменили традиционални систем украшавања рукописних књига, већ су били само новине понајчешће спретно уклопљене у устаљена ликовна решења.

Публиковање минијатура такозваног Каранског јеванђеља 1959, односно 1961. године од стране Д. Медаковића и З. Јанц⁵ било је мало научно откриће и дало је нову димензију проблему исламског утицаја на српско сликарство у доба турске владавине.

Ово јеванђеље, које се сада чува у Краљеву, преписао је поп Вук, син протопопа Ралета, 1608. године у цркви Благовештења у селу Карану код Ужица, како се каже у опширном запису.⁶ Већ на први поглед могло се установити да су три, од укупно четири, веће заставе са ликовима јеванђелиста, као и мање заставе рабене готово у потпуности у духу исламске традиције украшавања књига.⁷ (Сл. 1, 2, 3. и 4.) По свом наглашено издуженом формату, са карактеристичним завршетком у горњем делу, који се сусреће нарочито често на илуминираним коранима, као и по облицима флоралног украса, који је у превласти такозваног »руми«⁸ орнамента, минијатуре Каранског јеванђеља имају мало додирних тачака са оновременом српском илуминацијом. Као контраст веома вешто рабеним заставама и уопште орнаментацији, људски ликови су крајње схематизовани, готово потпуно подређени и уклопљени у декоративни, орнаментални систем. Боје које користи сликар такође су доста необичне за српско и уопште византијско

сликарство, при чему нарочито упадају у очи светло плава, наранџаста и плавозелена боја, као и коришћење сребра.⁸ Својим изгледом једино се издваја заставка пред јеванђељем од Јована, која се ослања на традиционално решење у духу позног византијског украса, али и овде се јављају наутови листови, типичан исламски декоративни елемент.

⁴ S. Radojčić, *Stare srpske minijature* 14, 52; З. Јанц, нав. дело 30—43; С. Петковић, *Манастир Свете Тројице код Пљевља*, Београд 1974, 89; Д. Медаковић, *Српска минијатура XVIII века*, Путеви српског барока, Београд 1971, 194 (Првобитно објављено у Библиотекару 4, Београд 1958, 273—278).

⁵ Д. Медаковић, *Каранско четворојеванђеље*, Библиотекар 3—4, Београд 1959, 205—214; З. Јанц, *Islamski elementi u minijaturama Karanskog jevanđelja*, *Godišnjak Balkanološkog instituta Naučnog društva NR Bosne i Hercegovine* II, Sarajevo 1961, 159—170.

⁶ *Стари српски записи I*, Београд 1902, бр. 964—968.

⁷ О исламским елементима у каранском јеванђељу опширније код Д. Медаковића, *Каранско јеванђеље* и посебно код З. Јанц, *Islamski elementi u minijaturama Karanskog jevanđelja*. Иако има трагова и ренесансног утицаја, он је готово занемарљив, док је српско-византијска рукописна традиција нешто уочљивија.

⁸ Чини се да никаквог каснијег досликавања није било, иако З. Јанц (*Islamski elementi u minijaturama Karanskog jevanđelja*, 160) мисли да је на илуминације у рукопису наносено сребро.

3 Каранско јеванђеље, застава са ликом јеванђе-
листе Луке, 1608.

4 Каранско јеванђеље, једна заставица, 1608.

Стилска анализа ових застава и заставица искључује могућност да их је исликао неки домаћи минијатурист који је подражавао одређен турски узор, јер оне потпуно одударају од духа и карактера оновремене српске илуминације.⁹ Ван сваке сумње да је њихов аутор неки турски илуминатор. Чини се, шта више, да има разлога да се помишља да је он био из Ужица. У прилог те могућности говорила би најпре чињеница да је црква Благовештења у селу Карану, како се у запису каже »близ мѣста Оужица«.¹⁰ Осим тога, Евлија Челеби, знаменити турски путописац, педесетак година касније, 1664. године посебно истиче, описујући Ужице, да у њему књиговесци израђују изузетно лепе повезе за књиге и да међу Ужичанима има много образованих књижевника.¹¹ Очигледно, Ужице у XVII веку нису били учмали шехер, већ се неки његови становници баве књижевним радом, а други израдом лепих повеза. У таквој средини, нема сумње, да су се и књиге преписивале, па и илуминирале.^{11а}

Тај непознати турски илуминатор, вероватно Ужичанин, свакако да је био *muzehhib* — илуминатор, онај који ради орнаментални украс, за разлику од минијатуристе који слика људске ликове. То се може закључити по томе што су људски ликови — јеванђелисти и Богородица — у Каранском јеванђељу невешто приказани, док се орнаментални украс истиче рафинованим цртежом, колористичким складом, маштовитошћу и сигурношћу извођења.

Иако је за протекло време, од објављивања Каранског јеванђеља до данас, испитан већи број рукописних збирки, није откривен ни један сличан пример доминантног исламског присуства у декорацији српске рукописне књиге. Само су већ постојећим придодати нови рукописи са типичним исламским декоративним мотивима. Готово без изузетка то су већ познати типови украса са доста верним представама лишћа и цветова.

⁹ Д. Медаковић сматра да је Каранско јеванђеље радио домаћи минијатурист по исламским предлошцима (Каранско јеванђеље, 211—212), док је З. Јанц закључила да су рукопис украсавали заједно преписивач поп Вук и »световни мајстор калиграф, по свој прилици муслиман« (Islamski elementi u minijaturama Karanskog jevandelja, 170).

¹⁰ Записи и натписи I, бр. 964.

¹¹ »Njihovi knjigovesci prave divne poveze za knjige koje ocaravaju, zatim pozlaćene, od latica složene gravirane mastionice (divit) za pisaće stolove i šalju ih kao darove u Stambul. Među učenicim ljudima ima mnogo obrazovanih književnika i pronicljivih ljudi«. Evlija Celebi, Putopis. Odlomci o jugoslovenskim zemljama, Sarajevo 1973, 388.

^{11а} О Ужицу као књижевном и уметничком средишту сведочи посредно и то што је у њему постојала знаменита оријентална библиотека. Х. Шабановић, Исламска култура у југословенским земљама до XVIII века. Историја народа Југославије II, Београд 1960, 570.

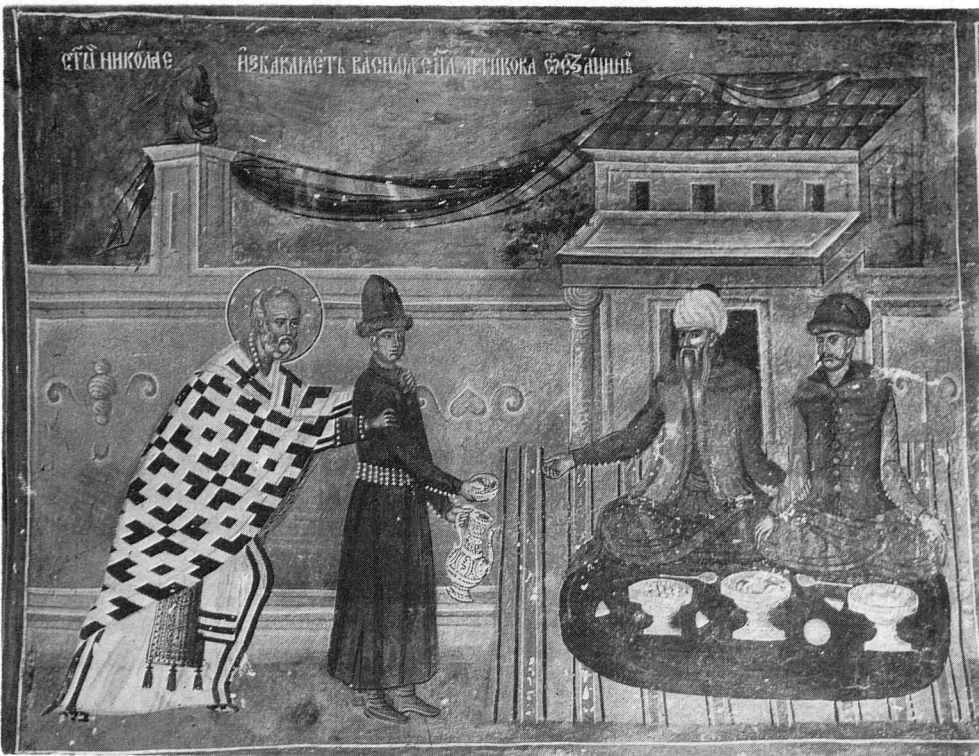

5 Св. Сава Српски и Симеон Немања, илустрација из Празничног минеја, Венеција, 1538.

6 Расправа, минијатура из Низамијевог дела «Хамсе», 1491.

7 Св. Никола спасава Василију, зидна слика, манастир Морача, 1639.

8 Христос храни пет хиљада људи са пет хлебова и две рибе, детаљ, зидна слика, припрата Пешке патријаршије, 1561.

Ако се сталним присуством Турака и њихове цивилизације у српским земљама може објаснити утицај на рукописну књигу, на први поглед теже је разумљиво откуда су се стекли неки елементи исламске декорације у књигама XVI столећа, штампаним у Венецији. Тако су у књигама издатим од Вићенца

Вуковића из средине века, као и у требнику Јеролима Загуровића из 1570. године, заставице испуњене »руми« орнаментиком.¹² Чини се, што до сада није било запажено, да је и цвет, веома детаљно описан, уз ликове св. Саве Српског и Симеона Српског — Стефана Немање — из Празничног минеја Божидара Вуковића (1538).¹³ инспирисан источњачким узором. (Сл. 5.) Још прецизније, цветни бокор који веома личи на дивљу ружу,¹⁴ сасвим одговара изгледом свог цвета, лишћа, па и њиховим распоредом на растиње које се види на персијским минијатурама XV и почетка XVI века и то посебно Ширазке школе у деценијама око 1500. године.¹⁵ (Сл. 6.)

Појава исламских елемената у венецијанским издањима српских штампаних књига није, ипак, неочекивана. Венеција је вековима била мост између Истока и Запада и она је, увек, због своје особене историје и трговачких веза, одржавала непосредне и живе додире са источним Медитераном и Истоком уопште, и директно Турском. Добро је познато да су италијански, посебно венецијански, уметници одлазили у Цариград да тамо раде на позив султана. Међу њима је био и славни Бентиле Белини, који је по налогу Сињорије боравио и радио на двору Мехмеда Освајача од 1479. до почетка 1481. године.¹⁶ Нема сумње да су Венецијанци, које су разни послови доводили у турске крајеве, куповали тамо предмете уметничког заната и потом их доносили у Млетке. Зна се, шта више, да су у Венецији XVI века боравили турски и персијски мајстори који су израђивали накит и скупocene посуде од злата и сребра са источњачким мотивима.¹⁷ Због тога је разумљиво

¹² З. Јанц, Исламски елементи у српској књизи, 30—33.

¹³ Д. Медаковић, Графика српских штампаних књига XV—XVII века, Београд 1958, табла XLVIII, 2.

¹⁴ С. Е. Arseven, Les arts decoratifs turcs, Isanbul s. d., fig. 210, 1; З. Јанц, Исламски елементи у српској књизи, 39—40.

¹⁵ Уп. на пример персијски рукопис Add. 18.188, fol. 317 из Британског музеја у Лондону са представом борбе Рустема са сином Сохрабом; минијатуре једног рукописа из почетка XVI века из истог музеја Or. 3299, fol. 119a (G. M. Meredith-Owens, Persian Illuminated Manuscripts, The British Museum, London 1973, Pl. X, XI, XIIIb), затим илустрације Низамијеве Хамсе из 1491. године из Публичне библиотеке у Лењинграду, рук. PMS 83, fol. 24b, 61a, 216b, 339b (О. Ф. Акимовић и А. А. Иванова, Персидские минијатуры XIV—XVII в. в., Москва 1968, 10—13, ил. 11, 12, 15) минијатуре из Фирдусијеве Шах-наме (1430) из музеја Гулистан у Техерану (L. Binyon, J. V. Wilkinson, B. Gray, Persian Miniature Painting, New York 1971, Pl. XLIV, XLVII, 69—70.

¹⁶ Ф. Бабингер, Мехмед Освајач и његово доба, Нови Сад 1968, 329—331, 337.

¹⁷ A Survey of Persian Art VI, London-New York 1939, 1376 по В. Радојковић, Турско-персијски утицај на српске уметничке занате XVI и XVII века, Зборник за ликовне уметности I, Нови Сад 1965, 128—129.

како су источњачки, исламски украси ушли и у декоративни репертоар српске књиге штампане у Венецији средином XVI столећа.

Ако се исламски утицај ипак могао установити на илуминацијама рукописних, па и на графикама штампаних књига, мање је било наде да би се он могао открити на зидним сликама по храмовима и на иконама, јер је ту, чини се, директна култна намена била непремостива препрека. Ипак, и у ту област сликарског стварања животна реалност је направила брешу и унела, ако не многе, а оно ипак приметне трагове исламске културе.

Исламски утицај се на најједноставнији и директан начин може открити по представама предмета из свакодневног живота који су се настанили на српским иконама и фрескама почев од XV века. Земљане и металне посуде, простирке, делови одеће, као и намештај увођени су у веома старе иконографске схеме као мало освежење и дах стварног живота који је текао изван манастирских зидова.

Понајчешће то су детаљи који измичу површном погледу, али се некад оствари целина у правом амбијенту Истока, као што је то случај на сцени како свети Никола спасава Василија из сараценског ропства, која је 1639. године насликана у манастиру Морачи.¹⁸ Господари Василија, један старац и уз њега млади човек, приказани су у оновременој турској одећи, како седе »alla turca«, подвијених ногу на шареној простирци источњачког типа. Па и сам дечак

Василије, кога свети Никола одводи из ропства, одевен је у дугу хаљину — кафтан — која је била одомаћена у Турској тога доба, а носи у руци крчаг чији је облик омиљен на Истоку.¹⁹ (Сл. 7.)

На зидним сликама и иконама насталим између средине XV века, па за следећа три столећа, веома упорно се чува стара орнаментика. Понављају се стари, некад чак хеленистички узорци, са све јачом схематизацијом и мањом вештином, али се оновремени исламски декоративни мотиви, иако живи и маштовити, ретко уносе.²⁰ Као нека врста куриозитета може се поменути да на живопису манастира Никоље из седамдесетих година XVI века пророци Мојсије и Арон имају на својим одеждама неубичајено уместо куфских, арапска слова, као орнаментални

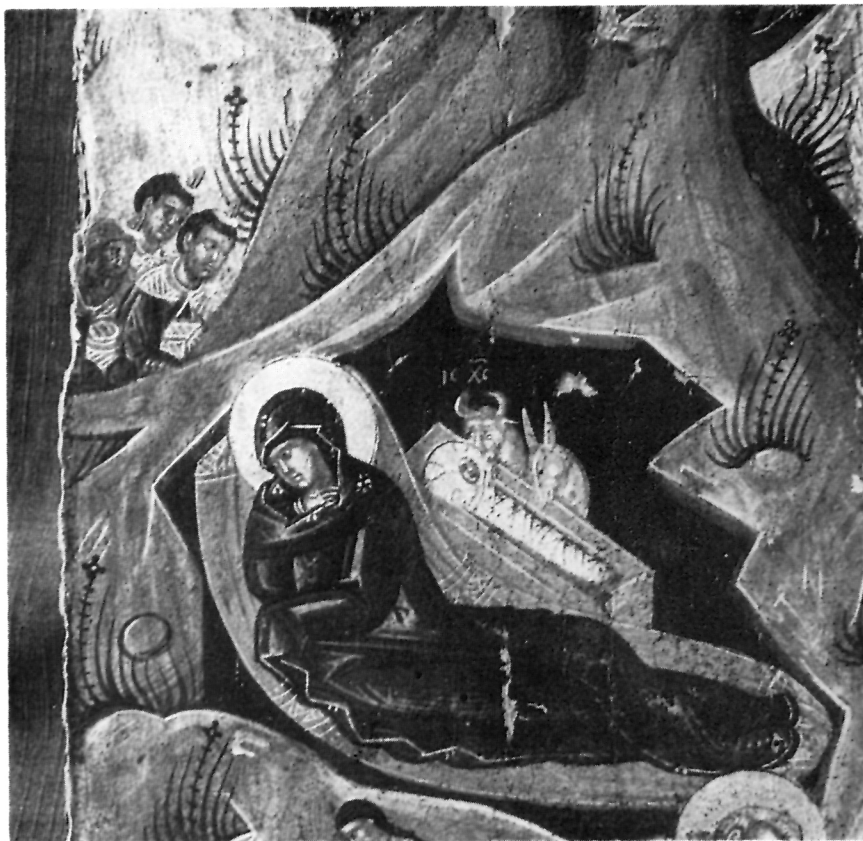
¹⁸ Фреска је насликана у малој цркви посвећеној светом Николи у непосредној близини главног храма из XIII века. Уп. Н. А. Окунев, Манастир Морача в Черногории, *Byzantinoslavica* 8, Praha 1939—1946, tab. XIII.

¹⁹ Карактеристично је да је ова композиција изузетна у свом времену по наглашеној присутности реалистичких детаља.

²⁰ У манастиру Ломници у источној Босни на живопису из 1607/1608. насликан је тако флорални орнамент око лунете над вратима која воде из припрате у наос на коме се запажа исламски утицај. С. Петковић, *Зидно сликарство на подручју Пећке патријаршије 1557—1614*, Нови Сад 1965, 156.

9 *Смрт Александра Великог, детаљ, минијатура из Џамијевог дела »Седам престола«, 1565.*

10 Лонгин, Рођење Христово, детаљ иконе, манастир Дечани, 1572.

укарас.²¹ Осим тога, врло ретко, па и то претежно у XVII веку, понеки празан, мало уочљив простор на зидним платнима испуни слика вазе са стилизованим дивљим каранфилима или далама, слично као што се то среће у рукописним књигама. Такав је случај са представама двају ваза испод прозора на западном зиду параклиса св. Стефана Првомученика у манастиру Морача који је исликан 1642. године.²²

Исламском утицају треба приписати и појаву на иконама, као и на иконостасима, декоративних преломљених лукова, сликаних или назначених плитким рељефом (на пример иконе из манастира Благовештења у Овчарско-кабларској клисури са почетка XVII века, или минејна икона Марије Египатске и Јована Лествичника из Дечана, 1596.) Иако је тај тип седластих лукова омиљен и у готици,²³ на српском подручју у XVI и XVII веку они су несумњиво исламског порекла.

По сачуваним турским рукописима у Југославији данас је немогуће судити шта су српски сликари XV,

XVI и XVII столећа могли да виде од фигуралног турског, односно персијског сликарства. Као лако покретни предмети, при том на знатној цени, рукописне књиге су мењале власнике и места где су се чувале, па је, бар сада, немогуће да се макар приближно реконструише шта се налазило на нашем тлу пре три или четири столећа. Да су српски сликари ипак имали у рукама и разгледали персијске рукописне књиге са фигуралним представама постоје, чини се, посредни докази. Један пример, на који је својевремено указала Б. Радојковић, је представа светог ратника Меркурија који приноси стрелу очима оцењујући колико је права.²⁴ Овај лик, који се сусреће у више цркава током XVI века²⁵ има свој веома блиски пандан на оновременим персијским минијатурама.²⁶ Како је Персија ушла у састав турског царства 1514. године, то су веома цењени персијски калиграфи и минијатуристи играли изразито важну улогу у турској уметности XVI и XVII века, али и пре тога, па отуда и могућност да је овај иконографски прилагођен тип светог ратника са стрелом доспео и у најнижу зону фресака по српским, па уопште по балканским храмовима.

Ако се тип светог Меркурија који осматра стрелу, не би могао узети само за српску средину и, бар за сада, јасно хронолошки омеђити, карактеристичне представе вегетације на неким иконама и зидним сликама, па и минијатурама, из шездесетих и седамдесетих година XVI века могу се врло одређено припи-

²¹ С. Петковић, нав. дело.

²² С. Петковић, Зидна декорација параклиса св. Стефана у Морачи из 1642. године, Зборник за ликовне уметности 3, Нови Сад 1967, 136. Цвеће у вазама, слично морачком, приказано је, на пример, на једној минијатури из 1582. године са илустрацијом како Мурат III гледа поворку у којој носе цвеће (Торџари Sarayı Н 1344, fol. 31a) J. Stschoukine, La peinture turque d'après les manuscrits illustres I, Paris 1966, pl. XLIX.

11 *Рустем извлачи Бизхана из бунара, минијатура из Фирдусијевог дела »Шах-наме«, Топкапи Сарај, Истанбул, 1545.*

сати сликарима који у то доба раде претежно за највише српске црквене достојанственике из куће Соколовића. Реч је о посебно стилизованом растињу са или без цветова, некада са округлим каменом из кога избија цветни жбун. Оваква вегетација се готово обавезно и као знак распознавања јавља на иконама знаменитог Лонгина, затим на фрескама зографа Андреје (сл. 8), на минијатурама »грешног« Леонтија, као и код других живописаца непознатих имена из треће четвртине XVI столећа.²⁷ Ова упрошћена представа поља са цветом сведених облика, налик на љутић, неће се у српском сликарству јавити више никада²⁸ и био је узалудан посао када су се паралеле потражиле на грчким, влашким и молдавским уметничким споменицима. Неочекивано, испоставило се да се исти тип бусена лишћа и цвета, некада и округлог камена, може наћи у персијско-турској минијатури XVI века. Многобројни примери сведоче да је такав тип растиња био врло омиљен међу персијским и турским уметницима прве половине и средине XVI века.²⁹ (Сл. 9, 10, и 11.) Карактеристично је да се у ранијој персијској минијатури XV века оваква вегетација не може наћи, као што се у последњим деценијама XVI столећа ови бокори другачије приказују и без муке се уочавају промене у односу на претходне типове.

Једина разлика између представа вегетације на српским фрескама и иконама седме и осме деценије

XVI века и оних у турско-персијским минијатурама запажа се при сликарској реализацији. Растине у источњачкој варијанти је живих боја, веома је реалистички приказано, док је у сликарству у византијским традицијама све поједностављено, умртвљено и без колористичке ведрине, тако особене за тадашњу персијску минијатуру.

Слика о присуству исламског утицаја на српско сликарство између XV и XVI столећа не би била

²³ У енглеској терминологији је познат као ogee arch, а у немачкој терминологији се назива Eselsrücken-Bogen, што се код нас, каткада, неспретно преводи као »лука на магарећа леђа«.

²⁴ Б. Радојковић, Турско-персијски утицај на српске уметничке занате XVI и XVII века, 125.

²⁵ Већ је наведен пример представе овог светог ратника у параклису св. Николе у цркви св. Спаса у Кучевишту из 1501. године (Б. Радојковић, нав. дело, 125). Осим тога у цркви на гробљу у Смедереву, чије зидне слике потичу из шездесетих година XVI века, Меркурије исто тако осматра стрелу, а то је случај и у цркви св. Николе у селу Шишеву код Скопља (1565.), у манастиру Благовештења у Овчарско-кабларској клисури (1635) итд.

²⁶ Б. Радојковић, Турско-персијски утицај, 125.

²⁷ С. Петковић, Зидно сликарство на подручју Пећке патријаршије 1557—1614, 119—120, 123.

потпуна, ако се не би истакао однос наших мајстора према схватању боје у персијској и турској уметности. Чини се, наиме, да су у колористичком погледу исламски узорни играли извесну улогу у оновременом српском живопису. Док се добри сликари труде и повремено успевају да опонашају старе византијске и српске предлошке, има се утисак да мајстори који раде за скромне поручиоце, сеоску паству и мање монашке заједнице, своју цртачку невештину покушавају да искупе живошћу боја и њиховим необичним спреговима, који су врло блиски исламским.³⁰ Без обзира што рафинованост колорита персијских и турских сликара остаје недостижна за ову групу мало талентованих српских зографа, они при избору боја и њиховом слагању покушавају да опонашају исламске традиције. Што су управо слабији живописци ближи исламским уметничким искуствима, а не они образованији, вероватно је последица, поред осталог, што

²⁸ Од почетка XVII века устало се један други тип вегетације, веома схематизован, без цветова и без представа камена уз који се растиње прибило.

²⁹ Уп. на пример *Persian Art in the Benaki Museum*, Athens 1972, fig. 4; J. Stschoukine, нав. дело, pl. XIII, XIV, XVIII; B. W. Robinson, *A Descriptive Catalogue of the Persian Painting in the Bodlean Library*, Oxford 1958, pl. XI, XXX; G. M. Meredith-Owens, *Turkish Miniatures*, Pl. XX; G. M. Meredith-Owens, *Persian Miniatures*, Pl. XV; S. C. Welch, *Peinture iranienne*, New York-Paris 1976, 30, pl. 7, 36.

³⁰ Претеривања у том погледу се посебно могу уочити на фону прве зоне. Док се у ранијем раздобљу, па и у XVI и XVII веку код добрих сликара, позадина слика са две боје — доле зелена, земља и горе плава, небо, слабији сликари у доба владавине Турака фон сликају у више разнобојних појасева — у четири, некад и у пет.

неуки сликари нису били у непосредном додиру са вишим црквеним круговима који су подстицали доследно чување традиције уопште, па и у сликарству.

* * *

Сви поменути примери, а могли би се навести и други, без сумње указују да је исламски утицај, осим у архитектури и примењеној уметности, где је већ био уочен, био присутан и у српском сликарству у доба турске владавине од XV до XVIII века. Он ипак није био јаче наглашен и ограничавао се превасходно на декоративни репертоар Ислама. Препреке за јаче прожимање између уметности муслиманског Истока и уметничког стварања Срба су биле доста велике. Осим верске нетрпељивости, а она је у том добу имала велику улогу, околност да је у исламској уметности био потиснут људски лик, а да су илуминирани рукописи где га је било, доста ретки и да су још ређе доспевали до руку српских уметника, све је то несумњиво кочило већи исламски утицај на српско монументално сликарство. Декоративни елементи по рукописима су најбројнији, али су они, по правилу, били подчињени укупности декоративног репертоара. Изузетак је било Каранско јеванђеље, али се код њега, после три заставе сасвим у исламском духу, као неко трежњење на четвртој опет успоставља равнотежа и илуминатор настоји да се врати у оквире устаљене за српску традицију. Посматрано *grosso modo* исламски утицај није одиграо значајнију улогу у нашем сликарству из времена турске власти, али је, ипак, и својим не превише упадљивим присуством, учинио сложенијом и на одређен начин занимљивијом слику о српској уметности у доба турске владавине.

Résumé

L'INFLUENCE ISLAMIQUE SUR LA PEINTURE SERBE EXISTANT AUX TEMPS DE LA DOMINATION TURQUE

Il est bien connu qu'au cours de la domination turque l'influence islamique a eu lieu aussi sur l'architecture et les arts décoratifs dans une belle partie de la Yougoslavie actuelle. Cependant, l'influence islamique dans le domaine de la peinture a été très peu étudiée. Les recherches exécutées ces derniers temps et la découverte de nouveaux monuments démontrent que cette influence a été présente aussi dans le domaine de la peinture des icônes et sur les fresques, et surtout dans les miniatures. En décorant les livres, les illuminateurs introduisent aussi, à côté des initiaux et des fanions à part, des motifs d'oeillets, d'églantiers, comme aussi une ornementation spécifiée. Dans un manuscrit sarayévien apparaissent même, sur les initiaux, des motifs très apparentés avec les motifs figurant dans les livres de l'Extrême Orient pour lesquels on peut présumer qu'ils ont été importés par les illuminateurs turcs. En même temps, les initiaux et les fanions aux éléments islamiques apparents sont exécutés pour la majeure partie par les copistes et les illuminateurs du pays. Pourtant, à l'occasion de l'illumination d'un évangile, connu dans la littérature

en tant que l'Evangile de Karan, a été engagé en 1606 un Turc, miniaturiste de profession. Ce ne sont pas seulement les fanions richement embellis mais aussi les figures représentant les évangélistes qui y sont exécutés tellement à la manière turque de ce temps-là qu'on ne pourrait pas soutenir l'hypothèse qu'il s'agisse d'un illuminateur serbe qui imiterait un certain modèle turc. En ce qui concerne les fresques et les icônes, l'influence islamique a été peu ressentie étant donné le caractère chrétien de cette peinture. Pour la plupart, la présence des éléments islamiques est reconnaissable dans les petits détails, dans l'ornementation et dans l'introduction des objets de la culture matérielle islamique sur les peintures exécutées. Au surplus, dans les différentes périodes, surtout s'il s'agit des maîtres ayant un niveau de culture moins élevé, apparaît une échelle de couleurs qui était très proche aux façons de voir des peintres turcs. C'est pourquoi on peut soutenir que la pratique picturale de tous les jours comportait la destruction des barrières qui ont été construites sur les fondements des contrariétés religieuses.